

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η σχέση αρχιτεκτονημένου χώρου και κοινωνίας είναι πολυσυζητημένη στο πλαίσιο μίας πληθώρας επιστημονικών μελετών που εκπονήθηκαν σε όλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα: Ποικίλες προσεγγίσεις ανάλογα με την κοινωνικο-πολιτική οπτική των μελετητών και φυσικά, ανάλογα με τις συνθήκες των διαφορετικών εποχών που συνδέονται με τον εκάστοτε κοινωνικό σχηματισμό, τον πολιτισμό και τη γεωγραφία.

Με δεδομένο λοιπόν αυτόν τον πλούτο γνώσης, στο πλαίσιο του δικού μας πονήματος, θα αναζητήσουμε τη διαπλοκή κοινωνίας και κτισμένου χώρου σε μία ιστορική επαναστατική περίοδο, σε αυτήν της προλεταριακής επανάστασης του 1917. Και αυτό επειδή θεωρούμε ότι σε μία τέτοια ιστορική φάση ανατροπών και ριζοσπαστικών αλλαγών η διαλογική σχέση κοινωνίας και κατοικημένου χώρου αγγίζει οριακές τιμές εκδιπλώνοντας πολλαπλές πτυχές της συνδιαλλαγής των κοινωνικών πρακτικών, των ιδεολογικο-πολιτικών προβολών και του χώρου. Επιλέξαμε να εστιάσουμε το ενδιαφέρον μας στον El Lissitzky, από τις πλέον χαρακτηριστικές προσωπικότητες, με πρωτοποριακό αρχιτεκτονικό πειραματικό έργο. Η αναζήτηση του 'νέου χώρου' που θα ανταποκρίνονταν στη 'νέα κοινωνική επαναστατική συνθήκη' υπήρξε η συνεχής, αδιάλειπτη προσπάθειά του να συμβάλει με την ιδιότητά του στην υλοποίηση των στόχων της επανάστασης. Το έργο του αποτελεί μία τολμηρή για την εποχή εκείνη συμπερίληψη των δύο μεγάλων ρευμάτων στα πεδία της τέχνης και της αρχιτεκτονικής, του σουπρεματισμού και του κονστρουκτιβισμού. Δύο ρεύματα που αναπτύχθηκαν ταυτόχρονα συνδιαλεγόμενα, αλλά αργότερα αντιπαρατέθηκαν μέσα σε ένα κλίμα πολιτικής πόλωσης που θα μπορούσε κανείς να κατανοήσει εάν

λάβει υπόψη του τις επείγουσες συνθήκες για την επίλυση προβλημάτων σε τομείς όπως η στέγαση αλλά και η δημιουργία/ κατασκευή χώρων που να απαντούν στις ανάγκες της συλλογικής ζωής όπως αυτές διαμορφώνονταν στο ιδεολογικό πλαίσιο της επανάστασης. Η αντιπαράθεση αυτή οδήγησε στην περιθωριοποίηση του σουπρεματισμού που δεν εγκατέλειπε την έρευνα γύρω από ζητήματα αισθητικής/αντιληπτικής πρόσληψης του αρχιτεκτονημένου χώρου. Γνωρίζουμε ότι με το πέρας αυτής της πρώτης επαναστατικής περιόδου η αντίδραση στον σουπρεματισμό σηματοδοτήθηκε με ακραίες πολιτικές θέσεις και πράξεις ενάντια σε όλους εκείνους τους αρχιτέκτονες (και καλλιτέχνες) που δεν τον απαρνήθηκαν για να ακολουθήσουν την προντουκτιβιστική εκδοχή του κονστρουκτιβισμού στο πεδίο της αρχιτεκτονικής.

Ο El Lissitzky¹ υπήρξε ο αρχιτέκτονας –αλλά και φωτογράφος, γραφίστας και τυπογράφος– που επιδίωξε τον διάλογο των δύο ρευμάτων, δημιουργώντας έργα με ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Επηρεασμένος από τον Malevich αλλά και τον Tatlin –που υπήρξαν οι κύριοι εκπρόσωποι του σουπρεματισμού και του κονστρουκτιβισμού αντίστοιχα– δημιουργεί το δικό του έργο με τολμηρές και ανατρεπτικές εφαρμογές τόσο στο εικαστικό όσο και στο αρχιτεκτονικό πεδίο.

Εβραϊκής καταγωγής ο ίδιος γεννήθηκε το 1890 στον μικρό οικισμό Polshinok, στην περιοχή Smolensk της Ρωσίας. Σπούδασε αρχιτεκτονική στο Technische Hochschule (Πολυτεχνείο) του Darmstadt την περίοδο 1909-1914² και στη Ρωσία επέστρεψε μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο όπου αρχικά ασχολήθηκε με εικονογραφίες παιδικών βιβλίων. Αυτήν ακριβώς την περίοδο, το 1919, έλαβε την πρόσκληση του Chagall για διδασκαλία στη

¹ Το όνομά του είναι Lazar Markovich Lissitzky. Με το El Lissitzky εμφανίζεται το 1920 όταν άρχισε να εμπνέεται από το ρεύμα του σουπρεματισμού κάτω από την επίδραση του Kazimir Malevich με τον οποίο συνεργάστηκε στα μαθήματα της Σχολής του Vitebsk. El προφέρεται ένα από τα γράμματα του ρωσικού αλφαβήτου, το αρχικό γράμμα του Lazar ή του Leyser (το υποκοριστικό όνομα του Lazar). Υπάρχουν και άλλες ερμηνείες για το El: Βλ. Rubio, O. (2015) El Lissitzky. L'expérience de la totalité, στο O. M. Rubio, V. Dymshits, V. Margolin, I. T. Martin, *El Lissitzky. L'expérience de la totalité*. MART, Museo Picasso Málaga, Fondation Catalunya-La Pedrera, σελ. 23.

² Βλ. Lissitzky-Kuppers, S. (1967/1968). *El Lissitzky. Life-Letters-Texts*. Introduction H. Read. London: Thames and Hudson.

Λαϊκή Σχολή Τέχνης του Vitebsk που ο ίδιος διηύθυνε. Ο Lissitzky δέχθηκε αυτήν την πρόταση και φθάνοντας στη μικρή πολυπολιτισμική (με σημαντική εβραϊκή κοινότητα) πόλη αναλαμβάνει το Εργαστήριο Αρχιτεκτονικής και Γραφιστικής. Γνωρίζοντας το έργο του Kazimir Malevich και τρέφοντας ιδιαίτερο ενδιαφέρον και θαυμασμό για τις πρωτοποριακές προσεγγίσεις του στην τέχνη, τον προσκαλεί να συμμετάσχει και αυτός στο πρόγραμμα σπουδών της Λαϊκής Σχολής Τέχνης. Εξάλλου ο Malevich είχε απευθυνθεί σε αυτόν για την έκδοση του βιβλίου του με τίτλο *Νέα συστήματα στην τέχνη* και ο Lissitzky σκόπευε να ανταποκριθεί σε αυτό το αίτημα εμπλέκοντας και τους φοιτητές του εργαστηρίου του στην έκδοσή του στο πλαίσιο της πρακτικής τους άσκησης.

Όταν έφθασε ο Malevich στο Vitebsk οι αλλαγές στη Σχολή ήταν ταχύτατες και μεγάλης εμβέλειας. Η πρόθεση του Chagall για μία Σχολή που θα φιλοξενούσε χωρίς αποκλεισμούς όλες τις τάσεις της τέχνης εκείνης της εποχής, παραμερίζεται από την ισχυρή προσωπικότητα του Kazimir Malevich ο οποίος κατορθώνει σε ελάχιστο χρονικό διάστημα να προσελκύσει φοιτητές και διδάσκοντες στο εργαστήριό του, εργαστήριο της σουπρεματιστικής τέχνης. Μία αντίληψη για την τέχνη η οποία όπως θα δούμε στα κεφάλαια που ακολουθούν, καταλαμβάνει όχι μόνο την Σχολή αλλά και ολόκληρο το Vitebsk εκείνης της εποχής. Ο El Lissitzky συνεργάζεται μαζί του καθόλη τη διάρκεια παραμονής του στη μικρή αυτή πόλη από την οποία αποχωρεί το 1921 για να μεταβεί στην Μόσχα. Είχε ήδη αρχίσει να ενδιαφέρεται για τα επιτεύγματα του κονστρουκτιβισμού, για την έννοια της δομής και της κατασκευής, δίχως να εγκαταλείπει τη φιλοσοφία του σουπρεματισμού.

Η μαρξιστική φιλοσοφία της πράξης που εναντιώνεται σε κάθε μορφή αποξένωσης αντιπροτείνοντας τις συνεργατικές-συμμετοχικές διαδικασίες και η επαναστατική, δυναμική ατμόσφαιρα εκείνης της περιόδου με τις αντιλήψεις για τον 'νέο άνθρωπο' και τον 'νέο τρόπο ζωής', εμπνέουν το έργο του. Συνομιλητής του κατά τη διαμονή του στο Vitebsk, εκτός από τους συναδέλφους και φοιτητές του στη Σχολή, και ο Mikhail Bakhtin, γλωσσολόγος, μελετητής της αισθητικής και της λογοτεχνίας, εβραϊκής επίσης καταγωγής. Εκείνη την περίοδο συγγράφει το πρώτο του έργο με τίτλο *Για μία φιλοσοφία της πράξης* και συμμετέχει στις δραστηριότητες της Σχολής Λαϊκής Τέχνης με διαλέξεις προσκεκλημένος

από τους καθηγητές της. Η ανταλλαγή ιδεών και απόψεων, ο διάλογος που αναπτύσσεται μέσα σε εκείνο το γόνιμο κλίμα του επαναστατικού γίνεσθαι των τολμηρών αλλαγών, των ριψοκίνδυνων ανατροπών, των διαρκών αναζητήσεων, των οδυνηρών αμφισβητήσεων και της σχεδόν νεανικής αισιοδοξίας, επηρεάζει όλους τους συντελεστές εκείνων των συναντήσεων σηματοδύοντας τη μικρή πόλη του Vitebsk με όλο το βάρος του πολύτιμου ιστορικά, πολιτισμικά, πολιτικά και κοινωνικά έργου που παράγεται στο πλαίσιό τους.

Το έργο αυτό, διαχρονικό και πρωτοποριακό, διασχίζει τον χρόνο μεταφέροντας στο σήμερα, στο παρόν, το ανεκτίμητο περιεχόμενό του που προσφέρεται με την ανοικτότητά του σε δυναμικές αναθεωρήσεις και προς-αρμογές στη σύγχρονη συνθήκη διαβίωσής μας μέσα σε μία προοπτική χειραφέτησης του ανθρώπου και διαλογικής σχέσης του με τον κόσμο. Η σύγχρονη αρχιτεκτονική αντλεί από αυτό το έργο δημιουργώντας τον δικό της 'νέο χώρο' με μοναδική υποστήριξη τη θεωρία και την τεχνολογία, όμως η προκείμενη συνεκτική επαναστατική ιδεολογία με την κοινωνική διαστασιολογία και πρακτική της απουσιάζουν εκκενώνοντας τις αρχικές προθέσεις και πειραματισμούς για τον σύγχρονο κατοικημένο χώρο.

Το βιβλίο αυτό συγκροτείται από πέντε κεφάλαια και τον επίλογο. Το **πρώτο κεφάλαιο** *Το Vitebsk-εργαστήρι του νέου στην τέχνη και τη φιλοσοφία* αναλαμβάνει να μεταφέρει την ατμόσφαιρα στη μικρή πολυπολιτισμική πόλη του Vitebsk εκείνης της εποχής, που λειτουργούσε ως ένα πρωτοποριακό εργαστήρι τέχνης και φιλοσοφίας. Εδώ θα συναντήσουμε τον Bakhtin, τον Malevich, τον El Lissitzky. Το **δεύτερο κεφάλαιο** *Από την οπτική του Bakhtin* αφιερώνεται αποκλειστικά στον Mikhail Bakhtin, σε αυτόν τον διανοητή που το έργο του έμεινε στην αφάνεια μέσα στο κλίμα απαγορεύσεων και περιορισμών της σταλινικής περιόδου για να ανακαλυφθεί αργότερα και να μεταφραστεί σε πολλές γλώσσες θεωρούμενο από τα πλέον σημαντικά έργα του 20^{ου} αιώνα. Εδώ, στο δεύτερο κεφάλαιο, θα εστιάσουμε στις κύριες έννοιες της προσέγγισής του οι οποίες θα αποτελέσουν και τα φίλτρα της δικής μας ανάγνωσης ορισμένων έργων του Lissitzky, κυρίως της περιόδου των Prouns η οποία συμπίπτει με την διαμονή του στο Vitebsk όπου ζούσε και δημιουργούσε τα πρώτα του έργα και ο

Bakhtin. Το **τρίτο κεφάλαιο** *O Lissitzky στο Vitebsk. Τα Prouns, η αναζήτηση του νέου χώρου* ασχολείται με τους πειραματισμούς του Lissitzky στο πλαίσιο της διδασκαλίας του στη Λαϊκή Σχολή Τέχνης του Vitebsk που αφορούν την αναζήτηση του 'νέου χώρου', ενός χώρου που θα ανταποκρίνονταν στις επιταγές της επανάστασης για ριζικές αλλαγές στα πεδία των κοινωνικών πρακτικών και της υποκειμενικότητας. Αυτές οι προτάσεις για τον 'νέο χώρο' ονομάστηκαν Prouns από τον ίδιο τον δημιουργό τους. Επιχειρούμε να τις προσεγγίσουμε μέσα από την μπαχτινική οπτική. Το **τέταρτο κεφάλαιο** *Μετά το Vitebsk. Τα τρισδιάστατα Prouns και η νέα μουσειολογική πρόταση* εξετάζει το έργο του Lissitzky όπως αυτό διαμορφώνεται την περίοδο που διαδέχεται αυτήν την φάση δημιουργίας στο Vitebsk. Πρόκειται για τα τρισδιάστατα Prouns που αποδίδονται με την έννοια Prounen-Raum. Είναι η περίοδος μετάβασής του στη Γερμανία, επαφών και ανταλλαγών με σημαντικές προσωπικότητες του Bauhaus και του Μοντέρνου Κινήματος, είναι η περίοδος διοργάνωσης εκθέσεων μέσω των οποίων του δίνεται η δυνατότητα να μετατρέψει τα δισδιάστατα Prouns σε βιωματικό χώρο πολλαπλών εμπειριών όπου χώρος-τέχνη-και-θεατής διαπλέκονται και συναποτελούν ένα ενιαίο δυναμικό πεδίο καταργώντας την πρωτοκαθεδρία της όρασης, της μορφής και του πνεύματος. Το σώμα διεκδικεί τον δικό του ρόλο και το έργο τέχνης σε μία ενιαία δομή με τον χώρο προϋποθέτει τη σωματική δράση, την πολυαισθητηριακή αντίληψη και την ενεργητική συμμετοχή του 'θεατή'. Το **πέμπτο κεφάλαιο** *Τα Prouns και η σύγχρονη μεταδομιστική αρχιτεκτονική* μας μεταφέρει στη σύγχρονη εποχή επιχειρώντας να ανακαλύψει τα νήματα που συνδέουν την αρχιτεκτονική της (συγκεκριμένα το αποδομητικό και μεταδομιστικό της ρεύμα) με τις πρωτοποριακές ιδέες και δημιουργίες του El Lissitzky. Το παρόν πόνημα ολοκληρώνεται με τον **Επίλογο** όπου συνοψίζουμε τις κύριες γραμμές ερωτηματοθεσίας πάνω στις οποίες κινήθηκε η μελέτη με στόχο να συνδέσει την εποχή με τη φιλοσοφία της επανάστασης και την αρχιτεκτονική καθώς και να αναδείξει τις προβολές τους στη σύγχρονη αρχιτεκτονική του μεταδομισμού, σε συνθήκες προκλητικά διαφορετικές όχι μόνο στην επιστημονική και τεχνολογική συνθήκη αλλά και στην ιδεολογικο-πολιτική πραγματικότητα.